

Közép-Európa három közép-európai szemével

Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel*

Kőszeg, 2020, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK)

2020-ban már több mint három évtized telt el a Közép- és Kelet-Európát 1989–1990 fordulóján radikálisan átalakító eseményso-rozattól. Az államszocializmus összeom-lását, a pártállami diktatúrák leépítését vagy bukását és a szovjet csapatok kivoná-sát kezdetben szinte általánosnak nevez-hető eufória kísérte a régióban. Ez azonban gyorsan szertefoszlott az egymást követő gazdasági és politikai válságok, társadal-mi és etnikai konfliktusok hatására. Mind-azonáltal a „nyugati jólét és szabadság” eljövételére irányuló illúziók még jó ideig – legalább a térség euroatlanti integráció-jának sikeres lezárásáig – kitartottak. Ad-dig a nyugati politikusok és értelmiségiek többsége, összhangban a közép- és kelet-európaiak nagyobb részével egyértelmű sikertörténetként értékelte az „európai projekt” előrehaladását, a kontinens „elra-bolt” keleti felének (re)integrációját. Ám a 2000-es évek második felétől újabb kihí-vásokkal kellett szembenéznie Közép-Eu-rópának, ráadásul egy egyre instabilabbá és kiszámíthatatlanabbá váló globális kon-textusban – pénzügyi összeomlás, geopo-litikai változások, menekült- és migrációs hullámok, Brexit stb. közepette. Az újabb és újabb válságok pedig nemcsak a koráb-ban nem megfelelően kezelt (vagy alábec-sült) problémákra irányították rá a figyel-met, hanem arra a mély törésvonalra is, amely még mindig elválasztja egymástól Európa két felét, nagyjából ugyanott, ahol a második világháború után leereszkedett a vasfüggöny. Az Unió „gazdag nyugati fele” és a főleg a keleti „periférián” levő sze-gényebb, eltérő történelmi és részben kultu-rális tapasztalatokkal rendelkező tagálla-mai közötti különbségek számos területen

nehezítik meg a válságjelenségekre adandó közös, európai válaszok megtalálását.

Bába Iván, Gyurcsík Iván és Kiss Gy. Csaba – három tapasztalt, Közép-Európá-val foglalkozó magyar értelmiségi – ezt a gazdasági, történelmi és kulturális törésvonalat vizsgálta meg a *Közép-Európa magyar szemmel* című, a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK) gondozásá-ban megjelent könyvben. A szerzők a beve-zetőben először tisztázzák, hogy mi készítte őket erre: munkájukkal egy osztrák szerzőpáros, Emil Brix és Erhard Busek 1986-ban, majd 2018-ban publikált köte-teire¹ reagáltak. A „nyugat-közép-európai”, liberális nézőpontból kifejtett gondola-tok arra inspirálták a magyar szerzőket, hogy magyar – illetve „kelet-közép-euró-pai” –, konzervatív szemszögből reflektál-janak Brix és Busek újabb írására. Könyvük (amely talán egy szebb borítót is megérde-melt volna) azonban nem is annyira válasz, hanem inkább az osztrák szerzők felveté-seinek továbbgondolása, bemutatva és ér-zékeltetve az eltérő véleményeket és hang-súlyokat is. Tulajdonképpen egy arra tett kísérlet, hogy a régió „keleti” feléből nézve fogalmazzák meg és foglalják össze a térség sajátos helyzetét Európán belül az utóbbi három évtized, illetve az aktuális helyzet tükrében. Egyúttal pedig egy vitairat is, amely az olvasót is további kérdésekre – vagy akár vitára – készíti.

1 Az 1986-os *Projekt Mitteleuropa* című kötetre több mint három évtizedes távlatból reflektáló újabb kiadványt lásd Emil Brix–Erhard Busek: *Közép-Európa újragondolása: Miért Közép-Euró-pában dől el Európa jövője?* Kőszeg, 2019, Felsőbb-fokú Tanulmányok Intézete (iASK).

Ami a kötet egészét illeti, műfaját tekintve némileg nehezen besorolható. Vita-iratjellege mellett egyes írások alapján inkább esszégyűjteményre, máskor tanulmánykötetre, megint máskor pedig kézi- vagy tankönyvre emlékeztet, és a történelem, a művelődéstörténet, a nemzetközi kapcsolatok és a politológia közötti folyamatos mozgás sem könnyíti meg a „beskatalyzást”. A szerzők egyéni stílusából és a választott témák jellegéből is következik, hogy az olvasmányos esszé időről időre kissé szárazabb felsorolás vagy szikár elemzés váltja. Mindezt azonban ellensúlyozza a szerzők nézetei közötti közelség és főleg a választott közép-európai nézőpont, amely az egész munka keretét alkotja.

A bevezetőt és a bibliográfiát leszámítva a könyvben nyolc, az egyes szerzők által külön-külön jegyzett írás és egy záró szöveg kapott helyet. A legtöbb tanulmányt ugyan Kiss Gy. Csaba írta, de a szövegek terjedelme nagyjából kiegyensúlyozottan oszlik meg a három szerző között. Kiss Gy. Csaba irodalom- és művelődéstörténész, egyetemi oktató a bevezetőt követő három írásában a régiót összekötő, annak egyedülálló jellegét kölcsönző történelmi és kulturális sajátosságokra koncentrál. Az elsőben (*Miért más itt a nemzet?*) – amellet, hogy röviden ismerteti a Közép-Európa meghatározását övező hosszú vitát, illetve elutasítja a szerinte összemósó és leértékelő Nyugat- és Kelet-Európa felosztást² – egy rendkívül fontos kérdést boncolgat, amelyre már a cím is utal: miért „más” a nemzet Közép-Európában, mint Nyugaton? Noha a szerző természetesen tisztában van a tagadhatatlan különbségekkel – ahogy azt később a közép-európai nemzetné válások bemutatásán is szemlélteti –, és nem hagyja figyelmen kívül az (etnikai) nacionalizmus okozta katasztrófákat sem, nem fogadja el a „nyugati” (állampolgári) és a „keleti” (kulturális vagy

2 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel*. Kőszeg, 2020, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), 16.

etnikai) nacionalizmusok közötti, a nyugati álláspont felsőbbrendűségét sugalló különbségtételt. Anthony D. Smith etno-szimbolista koncepciójára támaszkodva utasítja el ezt a szemléletet,³ felsorakozva azok mellé, akik ugyancsak megkérdőjelezzik az ilyen felosztást,⁴ mint például a nyugati társadalmak bevettnek számító, „banális” nacionalizmusát elemző Michael Billig.

A régió egyik jellegzetességét Kiss Gy. Csaba egészen a modern korig meghatározó „történelmi multikulturalitásban”⁵ és a politikai nemzetépítés kudarcaiban találja meg. Különösen az előbbi kapcsán viszont elkerülhetetlenül felvetődnek azok a különbségek is, amelyek még a szűken vett Közép-Európán, vagyis a Habsburg Monarchia és utódállamainak területén belül is megfigyelhetők. A korabeli Nyugat-Európában már többé-kevésbé sikerrel felszámolt, de térségünkben még a 20. század elején is jelenlevő (sőt, egyes helyeken még napjainkban is létező) etnikai és felekezeti tarkasághoz ugyanis az oszt-rák-magyar kiegyezést követően másképp viszonyultak a Lajtán innen és túl. Míg Bécs újabb és újabb „regionális kiegyezésekkel” alkalmazkodott ezekhez az adottságokhoz – természetesen a német nyelv és kultúra bizonyos fokú dominanciájának fenntartása mellett –, ezzel szemben Budapest – bár némiképp következtelen rendületlenséggel – továbbra is a klasszikus nemzetállami eszme megvalósítására törekedett, amire viszont nem volt sem elég ereje, sem ideje.

3 Uo. 13–15.

4 Lásd Michael Billig: *Banal Nationalism*. Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington DC, 1995, Sage.

5 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m. 19. Ugyanezt Kollai István „hagyományos multikulturalizmusnak” nevezi, lásd István Kollai: A Capital on the Borderland – Traditional Multiculturalism in Contemporary Bratislava*. Budapest, 2009, Terra Cognita Foundation.

Nagyon aktuálisnak tűnik, amit a következő esszében (*Mítoszok és jelképek – kölcsönös előítéletek*) Kiss Gy. Csaba a történetírók szerepével kapcsolatban ír, amelyet a „nemzeti mitológiák megformálásában” játszottak a romantika korában. A tudományosság szempontjai ugyanis ekkoriban gyakran alárendelődtek a nemzet (elképzel) érdekének. A szerző számos példát hoz az egész térségből a lehetőleg minél dicsőbb múlt megkonstruálására irányuló igyekezetekre (a hun–magyar rokonság mítoszától a dákoromán eredetmítoszig),⁶ de kitér a mitizált nemzeti tájakra, aranykorokra és panteonokra, valamint a nemzetek vélt küldetésére, a kollektív katasztrofákra és ellenségképekre is. Ezek ugyan kiválóan alkalmasak a közösség (a nemzet) építésére, ám a tudományossághoz sokszor csak kevés közülük van.

Azt a tanulságot sem lehet elég sokat hangoztatni, amelyhez a harmadik, *Birodalmi integráció vagy föderáció?* című írásban jut el Kiss Gy. Csaba. A régió középkori, dinasztikus integrációs kísérleteinek áttekintése után rámutat, hogy az egymás rovására érvényesülni akaró közép-európai nacionalista mozgalmak képviselői „valahogy” mindig csak vesztes vagy legalábbis nem domináns pozícióból voltak készek kompromisszumot kötni egymással. A szerző František Palackýt, Kossuth Lajost, Aurel. C. Popovicit és Milan Hodžát említi,⁷ de hozzájuk tehetné még akár Edvard Beneš is, annál is inkább, hogy ő mindkét szerepet megtapasztalta: a nyomás alatt 1938-ban hajlott a megegyezésre, a második világháború után viszont könnyörtelen győztesként lépett fel. A sikeres középkori és a nem túl biztató újkori előzményekből mindazonáltal leszűrhető, hogy térségünkben az összefogásnak és a kompromisszumnak – vagy legalább egy elfogadható megoldás keresésének –

is megvannak a hagyományai, nem csak a konfrontációnak.⁸ Erre pedig lehet építeni a visegrádi együttműködés folytatása során is.

Kiss Gy. Csaba negyedik írásában, *Az emlékezet dilemmáiban* egyértelmű választ ad arra a kérdésre, hogy beszélhetünk-e valamilyen sajátos „közép-európaiságról”: „Nem kérdéses, hogy létezik a közös mentális tulajdonságok jellegzetes együttese [...] [a közép-európaiak számára] néhány célzás elegendő [...] ahhoz, hogy az otthonosság levegőjébe kerüljünk. Az észjárás, a mentalitás hasonlósága hamar nyilvánvalóvá válik. Különösen a jellegzetes humor és önirónia. Benne van ebben a sajátos elegyben a német vagy zsidó városi kispolgáré éppúgy, mint a falusi nemesé vagy parasztemberé, és hozzá még a közép-európai nemzeti múlt emlékezete, a gőgnek és az önálábecsülésnek különös ötvözetével.”⁹ A közös vonásokat jól jelképezik a tragikus nemzeti sorsról szóló nemzeti himnuszok – amelyeknek a szerző már külön könyvet is szentelt¹⁰ –, a kollektív egzisztenciális fenyegetettség, a kevertség vagy például az abszurd is, amely mélységesen áthatja a régióban élők mindennapjait, minden komikumával és tragikumával együtt.¹¹ Kiss Gy. Csaba a nyugat- és kelet-európai emlékezetek közötti aszimmetriára is kitér, amely abból fakad, hogy míg Nyugat-Európában egy, addig a kontinens középső és keleti részein két totalitárius rezsim is uralmon volt (ráadásul meglehetősen hosszú ideig). Többek közt ezzel magyarázható a nyugatiak értetlensége a közép- és kelet-európaiak anti-kommunizmusával kapcsolatban. Vitán

8 Vö. Emil Brix-Erhard Busek: *Közép... i. m.* 198–199.

9 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m.* 126.

10 Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnusai. Egy nemzeti jelkép történetéhez.* Budapest, 2011, Nap Kiadó.

11 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m.* 128.

6 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m.* 26–27.

7 Uo. 38–43.

felül áll, hogy a kommunista diktatúrák öröksége ma is tovább él,¹² ám ezt nem lehet csupán az egypártrendszerreig visszavezetni. Azok ugyanis több tekintetben csak a korábbi berendezkedések társadalmi és mentális gyakorlatait vitték tovább – folytatva a régiókban nagy hagyományokkal bíró klientúraépítést és nepotizmust, a meritokrácia elvét a lojalitásnak alárendelő reflexeket, a szervilizmust, a korrupciót, az autonómiák letörését stb. Írása végén a szerző kreatív választ is kínál arra a dilemmára, hogyan lehetne feloldani a közép-európai emlékezetek közötti ellentéteket: egy atlasz összeállítását veti fel a visegrádi közös emlékezethelyekről.¹³ Ez a megszívlelendő javaslat nem is nélküli az előzményeket, hiszen az emlékezet helyeivel és a párhuzamos nemzeti narratívákkal már többen is foglalkoztak regionális szinten.¹⁴

Bába Iván, a külügyminisztérium volt tisztviselője, diplomata és egyetemi oktató *A kommunizmus bukása* címet viselő tanulmányában ugyancsak a két totalitarizmus és a kommunizmus közös tapasztalatának jelenségéből indul ki – a totalitárius paradigmán¹⁵ belül mozogva –, mint ami megkülönbözteti a régiót Nyugat-Európá-

tól.¹⁶ A szerző áttekinti a közép-európai diktatúrák összeomlását, az értelmiségiek szerepétől, a rendszerváltoztatás előzményeinek ismertetésén át az alternatívák és az útkeresés korlátainak bemutatásáig. Érzékletesen jeleníti meg az írók szervezkedését, valamint az antikommunista ellenzéki csoportok ténykedését és a regionális kölcsönhatásokat¹⁷ – aminek ma már örvendetesen gyarapszik a szakirodalma¹⁸ –, beleértve a szamizdat szovjet(!) találmányát is. Az antikommunista ellenállásról rajzolt kép viszont teljesebb lenne, ha a régió társadalmainak folyamatos lázongására és elégedetlenségére felvonultatott példák mellett megjelenne az államszocialista berendezkedések kétségkívül sokáig meglévő támogatottsága is. Azaz, hogy a kommunista diktatúrák nem zárólag a Vörös Hadsereg jelenlétére építhettek, hanem uralmukat a második világháború előtti szociális igazságtalanságokkal, a mobilitási pályák elégtelenségével, a régió lemaradásával is legitimálhatták. A problémákra pedig a kommunista modernizáció utópiáját kínálhatták vonzó – igaz, végül hamisnak bizonyuló – megoldásként. A szerző sorra veszi a közép-európai diktatúrák bukását, ami során a központtal, azaz a Szovjetunióval kezdi. Történelmi perspektívából ítéli meg Mihail Gorbacsov reformkísérletét:¹⁹ a szovjet főtítkárr meghatározó szerepét később is úgy értékeli, hogy bár nélküle is összedől volna a kommunizmus, de „talán nem ilyen békésen, szelíden, »bársonyosan«. Az agónia még évekig eltarthatott volna, s az össze-

12 Uo. 125.

13 Uo. 130–131.

14 Lásd pl. Marcin Moskalewicz–Wojciech Przbyski (eds.): *Understanding Central Europe*. London–New York, 2018, Routledge; magyar vonatkozásban pedig pl. S. Varga Pál–Szárász Orsolya–Takács Miklós (szerk.): *A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen, 2013, Debreceni Egyetemi Kiadó.

15 Ezzel kapcsolatban lásd Horváth Sándor: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. *Századvég*, 2006/2, 3–30, illetve Bartha Eszter: A sztálinizmus a régi és az új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. *Eszmélet*, 2003, 57. sz. http://www.eszmelet.hu/bartha_eszter-a-sztalinizmus-a-regi-es-uj-historiografiaban/ (letöltve: 2021. 03. 12.).

16 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m. 46.*

17 Uo. 46–51.

18 Lásd a Courage nemzetközi kutatócsoport (Horizont 2020) eredményeit: <http://hu.culturalopposition.eu/>, illetve magyar–lengyel vonatkozásban pl.: Mitrovits Miklós: *Tiltott kapcsolat. A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés, 1976–1989*. Budapest, 2020, Jaffa.

19 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m. 52–55.*

omlás sokkal több emberi áldozatot követelt volna.”²⁰ Az egyes országokban lejátszódó folyamatok bemutatása közben Bába Iván a magyarországi békés átmenetre is kitér, és kiegyensúlyozottan mutatja be a később egymás vetélytársaivá váló ellenzéki csoportokat (az MDF-et, a demokratikus ellenzékét, majd SZDSZ-t, a Fideszt, illetve az állampárton belüli mozgódásokat). A szerző részletesen taglalja a kommunizmus gazdasági örökségét, a nehezen kezelhető válságot, az adósságtérhet (külön kitérve a magyar esetre). A számos egyedi jelenség mellett rámutat a hasonló folyamatokra és helyzetekre, amelyek közé a kapitalizmus árnyoldalainak láthatóvá válását és a fordulatok utáni „politikai bosszú” elmaradását is besorolja (némi élel jegyezve meg, hogy helyette a fiatal kommunisták szociáldemokratákká és szocialistákká „vedlettek át”).²¹ Nem túl szívderítő megállapítást tesz a térségünkben oly nagy hagyományokra visszatekintő „harmadikutas” elképzelések realitása kapcsán: „Közép-Európa országainak rendkívül nehéz társadalmi-gazdasági öröksége, a kommunista uralom negyven évének következményei, a térség determinált helyzete minden országban beszűkítette a választási lehetőségeket, megszabott alternatívák közötti döntéskényszert teremtett, lényegében kijelölve a követendő utat”.²² Akárhonnan is nézzük, ezzel nem nagyon lehet vitatkozni.

Bába Iván másik írása (*Közép-Európa az Európai Unióban*) az EU aktuális kihívásainak kontextusában foglalkozik a régióval. Emil Brix és Erhard Busek megállapítására – hogy az Európai Unió létrehozása során „eleve tudatosan kirekesztették a történelmet és a hagyományokat”, ami sokáig célravezetőnek bizonyult, ám elodázta az EU értelmére vonatkozó kérdés megválaszo-

lását²³ – Martonyi János volt magyar külügyminisztert idézve reflektál. Martonyi úgy vélte, hogy „az igazi gond [...] a kulturális dimenzió kiszorulása volt, aminek fő oka nem volt más, mint az európai identitással, mint a közösségi identitásnak a nemzeti identitás utáni legfontosabb formájával szembeni érzéketlenség, sőt bizalmatlanság”,²⁴ és hogy az európai identitás épp azokban az országokban erősebb – mint például Lengyelországban és Magyarországon –, ahol különösen erős a nemzeti hovatartozás érzése is. Közép-Európa biztonságának kérdése kapcsán Bába Iván kifejti, hogy az eleve szubjektívnek számító fenyegetettségérzés miatt olyan erős a térségben. Meggyőzően támasztja alá az itteni országok és közösségek létbizonytalanságát, felsorolva azokat az eseteket, amikor a régió a nagyhatalmak játékterévé vált: Lengyelország több felosztásától Trianonon és Münchenen át a jaltai világrend kialakulásáig.²⁵ Ezeket az – inkább az áldozatnarratívákra jellemző – példákat azonban ki lehetne még egészíteni azokkal a nagyhatalmi döntésekkel is, amelyek pozitív irányba mozdították el a régió sorsát. Igaz, ilyenekből sajnos kevesebb volt, de meg lehetne említeni egyes, a tengelyhatalmak legyőzését megalapozó lépéseket a második világháború alatt, a kommunista és szovjet dominancia fellazításához is hozzájáruló helsinki folyamatot, illetve az 1989 végén George Bush és Mihail Gorbacsov között folytatott máltai tárgyalásokat. És természetesen az egyes döntések sem mindig ugyanúgy érintették a régió nemzeteit: például a történelmi Magyarország felbomlását és a magyar nemzet megosztottságát megtestesítő trianoni békeszerződés egészen máshogyan van jelen a cseh és szlovák, illetve a román és a délszláv történelmi tudatban csakúgy, mint

20 Uo. 86.

21 Uo. 88.

22 Uo. 84.

23 Emil Brix–Erhard Busek: *Közép...* i. m. 190.

24 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép...* i. m. 154.

25 Uo. 156–157.

például az 1938-as müncheni szerződést vagy az 1938-as és 1940-es bécsi döntéseket is másképp értelmezik az érintettek.

Az 1980–90-es évek fordulóján bekövetkezett kelet- és közép-európai biztonságpolitikai fordulat, valamint az új struktúrák kialakulásának és működésének bemutatása után három további, rendkívül aktuális témát is érint a szerző. A Brexit és az orosz birodalmi érdekek jelentette fenyegetés mellett különösen a migrációnak szentel nagy teret, nem kerülve meg ezt a nagyon összetett és morálisan is ellentmondásos kérdéskört. Elismerésre méltó őszinteséggel és a „Nyugatra” – azaz Magyarországra is – irányuló önreflexióval vázolja fel annak az ökológiai válságnak a hátterét, amely a tömeges migráció egyik kiváltó oka, és amely a jövőben várhatóan még hangsúlyosabb lesz. Egyúttal az embercsempészeket és az „úgynevezett civil szervezeteket” is kritizálja, amelyek Európába juttatják a migránsokat (és a menekülteket, tehetjük hozzá, hiszen sokan már nemcsak a fegyveres konfliktusok miatt kénytelenek elmenekülni otthonról, hanem a természeti körülmények rohamos romlása következtében is, ugyanúgy a puszta túlélés érdekében). Itt a főleg nyugat-európai baloldali és liberális politikai csoportosulásokat is bírálja Bába Iván, amelyeket a feltétel nélküli befogadás álláspontjával azonosít. Ez viszont meglehetősen leegyszerűsítő állításnak tűnik, mivel ebben a formában az egész kérdés politikai instrumentalizálása során merült fel, mégpedig a menekültek és bevándorlók befogadását mereven ellenzők részéről megfogalmazott vádként.²⁶ Hasonló szemmel értékeli a migráció kapcsán a nyugati és egyes közép-európai országok közötti nézeteltéréseket is: felhívja a figyelmet a menekültkérdés kezelésének jogi hátterére, tagadja a kelet-európaiak állítólagos önzését és hálátlanságát, és a bevándorlás káros következményeivel érvel.

Ugyanakkor nem említi azokat a masszív kormányzati vagy radikális jobboldali szervezetek által lebonyolított kampányokat, amelyek olyan helyeken is kiváltották a lakosságnak a bevándorlókval és menekültekkel szembeni ellenérzését és félelmét – pl. Magyarországon és Szlovákiában –, amelyek valójában nem is szerepeltek a bevándorlók elsődleges célpontjai között. Pedig talán érdemes volna megfontolni, hogy nem lehetne-e feleleveníteni azt, amit Kiss Gy. Csaba egyik már említett írásában történeti multikulturalitásnak nevezett.²⁷ Vagyis az etnikai, vallási és felekezeti közösségek – nem idealizálandó, de sok esetben valóban és máig működő – együttélésének azt a közép-európai hagyományát, amelyet a 19–20. században először a türelmetlen és kizárólagosságra törekvő nemzetállam-építés, majd a nácizmus tombolása és a háború utáni kollektív bűnösség elvének alkalmazása sodort el. A holokauszt, az etnikai tisztogatások, az elűzések, a ki- és áttelepítések, a lakosságcsere, az erőszakos asszimiláció – illetve a békés együttélés – tapasztalataiból tanulva talán újra lehetne definiálni a menekült- és migránskérdéshez való viszonyulást is. Mégpedig az újkori bevándorlás – nemritkán valóban problematikus – következményei által már egy ideje érintett nyugat- és dél-európai országokkal közösen.

Fontos kérdéseket vet fel tanulmányában a kötet harmadik szerzője, Gyurcsík Iván is. A külügyminisztérium tisztviselője és diplomata az aktuális európai és regionális együttműködési formákat bemutató, *Térségi együttműködés 1989 után* című írásában az amúgy nehezen megjeleníthető, a kooperáció megalapozásához viszont nélkülözhetetlen diplomáciai aprómunka is érzékelhetővé válik. A szerző felsorolja az egyes fórumokat, a CEFTA-tól a kissé egzotikusan hangzó Craiovai Csoportig, röviden ismertette történetüket és funkciójukat, amelyek közül a kötet szem-

26 Uo. 170.

27 Uo. 19.

pontjából kétségekívül a visegrádi együttműködés a legrelevánsabb.²⁸

Különösen magyar szemmel izgalmas *A demokrácia és a kisebbségi kérdés* című írás, még akkor is, ha nem csak a magyarokat érinti, hiszen Közép-Európa etnikai szempontból még ma is sokszínű térség. Ahogy a szerző is írja: itt él Európa népcsoportjainak több mint a fele.²⁹ Azt pedig, hogy mennyire központi jelentőségű a címben is szereplő összefüggés – a demokrácia és a kisebbségi (nemzetiségi) kérdés kapcsolata –, az is tanúsítja, hogy ez már a kötet korábbi írásaiban is megjelent. A kollektív jogok – legitim – követelése ugyanis nem egyszer megoldhatatlannak bizonyuló kihívást jelentett a multietnikus államalakulatok elitjei számára, amikor a nemzetállam építése és a demokratikus elvek érvényesülése között kellett választaniuk. Így volt ez például a Magyar Királyságban 1848–1849-ben, majd a dualizmus alatt, továbbá az Osztrák–Magyar Monarchiában és utódállamaiban, illetve Csehszlovákia 1989 utáni rövid története folyamán is.

Gyurcsík Iván külön kitér arra a töresre, amit a második világháború okozott a kisebbségvédelemben, valamint arra az igazságtalan paradoxonra is, hogy bár a két világháború közötti intézményesített (népszövetségi) kisebbségvédelem nem igazán volt képes biztosítani a kisebbségek kollektív jogait, 1945 után gyakran mégis kollektív büntetés sújtotta őket. A nácik által lejáratott és hiteltelenített kérdést még inkább az egyéni – emberi – jogok szférájába utalták, ugyanakkor Nyugat-Európában számos modellt sikerült kialakítani az állam és a nem domináns közösségek viszonyának rendezésére, beleértve a különféle autonómiaformákat is.³⁰ Ezzel szemben a közép- és kelet-európai térség-

ben a kommunista diktatúrák idején is megoldatlan maradt a kisebbségi kérdés, amely 1989 után hirtelen újra napirendre került, annál is inkább, hogy a rendszerváltások közös – többségi–kisebbségi – élménye mindenhol gyorsan elmúlt.

A tanulmány egyúttal számvetést is kínál a kisebbségi önszerveződés 1989 utáni eredményességéről: a célokról és megvalósulásukról, a jogi és intézményi keretekről, az alapszerződések és az euroatlanti integráció, illetve a csatlakozás hatásairól. A kisebbségi (etnikai) pártokat az érdekérvényesítés bevett modelljének tekintve megállapítja, hogy azok bel- és külpolitikai szempontból egyaránt stabilizáló szerepet játszottak a térség országainak politikai életében, és az euroatlanti integráció elkötelezett híveinek is számítottak.³¹ A szerző jól érzékelteti, hogy 1989 után az európai kisebbségvédelem épp a közép- és kelet-európai fejlemények (pl. a jugoszláviai polgárháború) hatására, mintegy „menet közben” intézményesült, miközben mára az is nyilvánvalóvá vált, hogy az uniós tagság önmagában korántsem jelent megoldást. Az erőszakos konfliktusok elhárítása (pl. az EBEÉ, majd EBESZ révén) és a kisebbségek számára is barátságosabb, élhetőbb közeg kialakítása (a nyelvi jogok bővítése, a sokféleség mint európai érték deklarálása, a diszkrimináció tilalma stb.) ugyan kétségekívül alapvető eredménynek számít, ám a kisebbségi kérdés nemzetállami vagy egyenesen biztonságpolitikai értelmezése még mindig túl gyakran kerül szembe a kulturális és emberi jogi diskurzussal.³² Ez aktuális ügyekben (mint például a Minority SafePack kezdeményezés) és régóta húzódó államjogi kérdésekben (a kisebbségi autonómia merev elutasítása a jelentős kisebbségekkel rendelkező Szlovákiában vagy Romániában) egyaránt megnyilvánul.

28 Uo. 138–140.

29 Uo. 94.

30 Uo. 89. Erről bővebben lásd pl. Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 111–271.

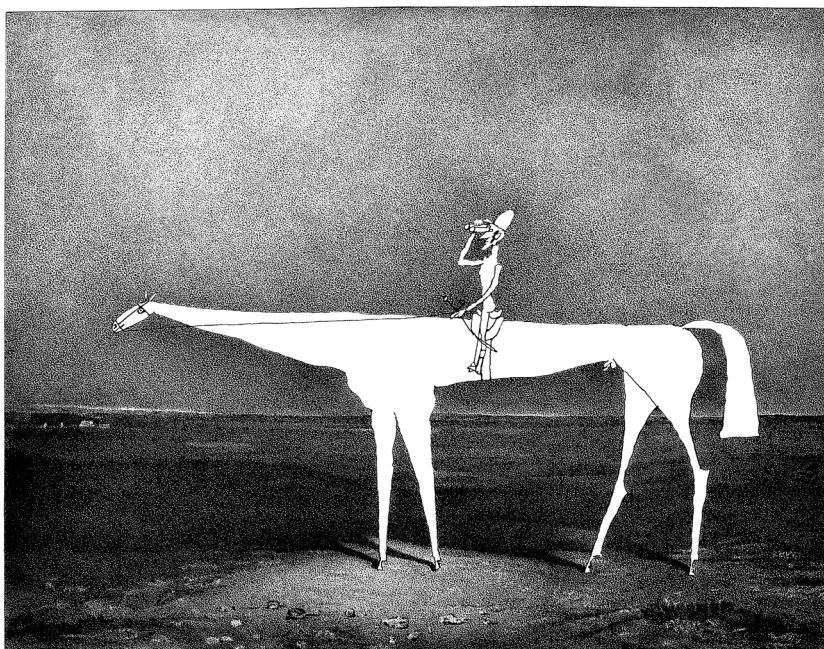
31 Bába Iván–Gyurcsík Iván–Kiss Gy. Csaba: *Közép... i. m.* 103.

32 Uo. 112–113.

A kötet végén a három szerző Emil Brixnek és Erhard Buseknek arra a felvetésére is reagál, hogy játszhat-e Közép-Európa meghatározó szerepet Európa jövője kapcsán. Kiss Gy. Csaba, Bába Iván és Gyurcsik Iván úgy vélik, hogy régiónk folytatódó európai integrációja és emancipációja egyaránt hozzájárulhat az Unió megerősödéséhez. Ám ha a jelenlegi helyzet nem változik, és az Európai Unióban továbbra is döntően a nyugati tagállamok dominanciája fog érvényesülni – a vezetéstől a Közép-Európához való leereszkedő viszonyulásig –, az nemcsak az EU-n belüli Nyugat–Kelet törésvonal konzerválódásához vezet, hanem

végző soron az Unió egységét és működését is kockára teszi. Ebben az értelemben tehát valóban „Közép-Európa teljes integrációján múlik” Európa jövője, szögeznek le, „az integráció sikere azonban korántsem csak Közép-Európában dől el! Ahhoz közös európai erőfeszítésre van szükség” – teszik hozzá a szerzők a kötet végén. A zárzóban így mintegy sűrítve jelenik meg a három szerző véleménye Közép-Európa emancipációjának szükségességéről és az Unió jelenlegi működésének a – visszafogott – kritikája, a magyarságtól és közép-európai identitásuktól elválaszthatatlan európai elkötelezettségükkel együtt.

Zahorán Csaba

Gyulai Líviusz: Magányos lovas (tollrajz, 1975)

ZAHORÁN CSABA (1966) PhD, NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet.